

Мистецтво. Мистецтвознавство

УДК: 792.8 (091) "01/03": 792 (130.02)

ГЕНЕЗА ВІЗАНТІЙСЬКОГО (РОМЕЙСЬКОГО) ТАНЦЮ

У V – XV СТОЛІТТЯХ:

КЛАСИФІКАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ВИРАЖАЛЬНІ ЗАСОБИ

кандидат мистецтвознавства, доцент Шариков Д. І.

Інститут мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка, Україна, Київ

У статті вперше у вітчизняному мистецтвознавстві аналізується і розглядається генеза візантійського танцю (ромейського чи грецького середньовічного танцю): особливості виникнення і розвиток. Аналізується особливість відношення християнської (Греко-східної) Православної Церкви до існування танцю у суспільстві. Визначаються їх жанрово-стилістичні особливості у хореографічній культурі середньовіччя. Висвітлюються формально-технічні засоби зображально-виражальні особливості репрезентації. Характеризуються класифікація візантійських (ромейських) танців у соціокультурному середовищі середньовічного суспільства у V–XV століттях.

Ключові слова: хореографічне мистецтво, візантійський танець, історія візантійського мистецтва, хореографічна культура, виражальні форми танцю.

Шариков Д. И. Генезис византийского (ромейского) танца в V–XV веках: классификационные особенности и выразительные средства / Институт искусств Киевского университета имени Бориса Гринченко.

В статье впервые в отечественном искусствоведении анализируется и рассматривается генезис византийского танца (ромейского или греческого средневекового танца): особенности возникновения и развитие. Анализируется особенность отношения христианской (Греко-восточной) Православной Церкви к существованию танца в обществе. Определяются их жанрово-стилистические особенности в хореографической культуре средневековья. Освещаются формально-технические средства изобразительно-выразительные особенности

репрезентации. Характеризуется классификация византийских (ромейських) танцев в социокультурной среде средневекового общества в V–XV веках.

Ключевые слова: хореографическое искусство, византийский танец, история византийского искусства, хореографическая культура, выразительные формы танца.

Sharykov D. I. The Genesis of the Byzantine (Romanian) dance in the V–XV centuries: classification features and expressive means / Institute of Arts of The Kyiv University named of Boris Grinchenko.

In the article for the first time in Russian art history analyzes and explores the Genesis of the Byzantine dance (romanian or Medieval Greek dance): peculiarities of formation and development. Examines the unique aspect of the Christian (Greek Eastern Orthodox) Church to the existence of dance in society. Defined by their genre and stylistic features in a choreographic culture of the Middle Ages. Highlights formal technical means of fine-expressive features of representation. Characterized by the classification of The Byzantine (Romanian) dancing in the socio-cultural environment of medieval society in the V–XV centuries.

Keywords: choreographic art, Byzantine dance, history of Byzantine art, dance culture, expressive form of dance.

Вступ

Проблема, якій присвячене дослідження, є цікавою тим, що вперше в українському мистецтвознавстві аналізуються і розглядаються генеза візантійського танцю (ромейського танцю). Яку на жаль майже століття не досліджували.

Метою є – дослідження витоків, особливостей, етапів розвитку та трансформації у часі танцю у Візантійській імперії (Ромейського царства) V – XV століття.

Завданнями є:

- з'ясувати витoki візантійського танцю;
- простежити вплив християнства і язичництва на формування танцювального мистецтва у Візантійській імперії (Ромейському царстві);

- виокремити особливості танцювального мистецтва у Візантії;
- здійснити класифікацію візантійських танців;
- дослідити різноманітні танці цього періоду та здійснити характеристику кожної групи танців;
- охарактеризувати найпопулярніші танці Візантії (Ромейського царства) V – XV століття;

Назві Візантійська імперія, Візантія – «Ромейське царство, Романія» (*грець. Βασιλεία Ῥωμαίων, Ῥωμανία; лат. Imperium Romanum, Romania*) – спостерігаються дві особливості, які як найкраще виявляють характер візантійської культури. По-перше, Візантія була єдиною у середньовічній Європі централізованою державою, столиця якої – Константинополь не лише керувала діями різноманітних військових та адміністративних чиновників по всій країні, але й спрямовувала, уніфікуючи, ідейний та естетичний розвиток. По-друге, Візантія, будучи середньовічною державою із відповідними соціально-економічними відносинами, аналогічним західноєвропейським феодалним ладом, і відповідною ідеологією, що була насичена християнських (з 1054 р. – греко-східним православним) світоглядом, тим не менше свідомо орієнтувалась на минуле, постійно прирівнюючи себе до Риму та Еллади античні традиції яких проникали у всі сфери життя Візантійської держави [6, с. 312-313]. Важливо додати, що ми н у нашій статті будемо періодично іменувати візантійський танець чи Візантія – (ромейський танець, Романія), що на наш погляд більш правильнішим.

Із падінням Римської імперії закінчується доба античного мистецтва. Якщо в країнах Західної Європи вороже ставлення і байдужість варварів до світських форм мистецтва стримувало його розвиток, то в країнах Східної Європи воно через Візантію (Романію) продовжить своє існування при імператорському дворі. Безпосередня спадкоємиця Пізньоримської імперії, Візантія (Романія) здійснила перехід від античності до середньовіччя, від рабовласництва до феодалізму. Культура Візантії – це своєрідний «міст» між культурою Заходу та Сходу, особливий вияв їх синтезу. Незважаючи на домінування християнської доктрини,

світськість пронизувала всі сторони візантійського життя, відповідаючи потребам постійно зростаючого міського населення [10, С. 64–65].

Візантійську (Ромейську) культуру ні в якій мірі не можна назвати одноманітною. Вона була різносторонньою та внутрішньо суперечливою. Це передусім спостерігається у наявності ідейних течій, що відверто суперечили офіційній ідеології держави. Хоча християнство наприкінці IV століття стало панівним світоглядом та накази імператора Феодосія I поставили іновірців поза суспільством, на практиці язичницька культура та наука відверто розвивалась протягом усього V століття, а у прихованих формах давала про себе знати протягом усього часу існування імперії.

Тема феномену візантійського танцю не отримала достатнього висвітлення в літературі. Це пов'язано передусім із дуже незначною кількістю відомостей про візантійське танцювальне мистецтво, які дійшли до наших днів. Серед праць, що ми їх використовуємо у роботі, слід насамперед виділити роботи С. Н. Худекова, які є чи не єдиними вагомими дослідженнями даної тематики. У своїх дослідженнях С. Н. Худеков звертає увагу на питання походження і особливостей формування візантійського танцю та характеризує його основні риси. Деякі відомості про візантійський танець містять також праці істориків-візантиністів, серед яких можна зазначити З. В. Удальцову, Г. Г. Литаврина, Ф. Кукулеса та ін.. У працях цих дослідників містяться згадки про популярні візантійські танці та їхнє місце у житті тогочасного суспільства. Окремі візуальні та репрезентативні форми візантійського (ромейського танцю) простежені у Д. І. Шарикова, хоча не в повній мірі, а лише як стилістика танців середньовіччя.

Християнство принесло багато змін у танцювальне мистецтво. У перший час Східна Римська імперія прагнула заборонити танці і засуджувала їх за язичницьке походження. Зрозуміло, що Церква не могла сподіватись навіть на найменший успіх у війні проти танцю, оскільки він був невід'ємною частиною сімейних і суспільних церемоній і свят.

Однак православна церква поступово почала іти на поступки, для того щоб величезна кількість язичників, що прийняли християнство, за допомогою танцю, у

такий звичний для себе спосіб, могли вихвалити та возвеличувати нову релігію. Все більше було навернених у християнство із релігій де танець був основною частиною обрядів. Не очікуючи від новонавернених, що відразу після хрещення вони відмовляться від танців, Отці Церкви знайшли способи «хрестити» сам танець, шляхом його ушляхетнення і одухотворення – так само як вони знайшли способи християнського тлумачення дохристиянських символів та міфів. Схвалення Отців Церкви отримали групові танці, зазвичай процесії та хороводи, де чоловіки та жінки окремо одні від одних виконували урочисті та пристойні рухи «прославляючи Господа» [3, с. 554]. Від перших століть християнства збереглись церковні пісні із текстів яких видно, що «непорочні янголи» із вінками на голові і пальмовими гілками в руках танцювали «на небесах». Так само довго проіснував у середні віки танець незайманих дівчат підчас святкувань, що повільно рухались із божественним немовлям навколо священного віттаря. Завдяки таким співам, перші християни в своїй наївній простоті, проглядали у своїх хореографічних справах саме лише наслідування янголів на небесах. Увінчані квітами, із гілками в руках, вони, подібно до небожителів, танцювали навколо віттарів, виспівуючи хвалу Богові. В їхній уяві усі святі і мученики представлялись не інакше як об'єднаними у хори для своїх тріумфальних танців і для прославляння небесного милосердя [7, с. 45].

Доречно звернути увагу, що навіть про шанування танцювального мистецтва сказано у Святому Письмі посилаючись на місця з Нового Заповіту: Христос звинувачує фарисеїв за ханжество і надмірну, лицемірну набожність: «Ми грали вам на свірелі, та ви не танцювали» (Євангеліє від Матвія [24, с. 11, 17]; Євангеліє від Луки [24, с. 7, 32]) [1]. Святкові, мирні танці у храмах відбувались переважно у містах, де мали місцеперебування єпископи. Тут збирались новонавернені християни, і духовна влада спостерігала за порядком і благочестям підчас танців. Існують відомості, що Іоанн Златоуст, який був наприкінці четвертого століття патріархом у Константинополі, навіть особисто приймав участь у подібного роду скромній розвазі, що мала чисто божественних характер [7, с. 146].

У своїй книзі «Життя та культура Візантії» Файдон Кукулес зібрав усі відомі згадки про танці у текстах того часу. З його описів ми визнаємо, що існували танці жінок на Пасху, нічні танці в маскарадї на Календи, групові танці мандрівних молодих людей на Русалії (свято поминання предків). Звичайно, були танці на весіллях, на бенкетах, у тавернах. Заможні люди запрошували професійних арфістів і танцюючих юнаків і дівчат, спритність і танцювальна майстерність яких високо цінувались. Також згадуються танцювальні вистави у театрах, що виконувались під акомпанемент флейти і кіфари [4, с. 31]. У колї або лінії існує своя ієрархія. Наприклад, раніше лідером не могла бути жінка, цей привілей залишався виключно чоловічим. Також в деяких танцях жінки танцювали або окремо, або створюючи свої кола усередині чоловічого кола, або біля нього. В інших танцях чоловіки і жінки танцюють разом, але спочатку їде ланцюг чоловіків і за ними ланцюг жінок [8, с. 68].

Візантійські танці умовно поділяються на дві категорії: танці «що волочаться» і танці «із підстрибуванням». *Танці «що волочаться»* називаються так завдяки манері виконання: танцюристи рухаються вправо і вліво легкими кроками, не підстрибуючи. Вони є дуже різноманітними завдяки великій кількості фігур, мелодій, ритмів, кроків, а також вони є найдавнішими. *Танці «із підстрибуванням»* походять із гірських районів і отримали свою назву завдяки характеру виконання. Від танцюристів вимагається сила, гнучкі рухи, зазвичай танцюються чоловіками, хоча в них брали участь і жінки. Більшість візантійських танців не складні: кроки в сторону, стрибки, коливання ногами. Лідер кола прикрашає танець іншими кроками, стрибками то прискорюючи, то сповільнюючи рух. Хоча візантійські танці в чомусь схожі, мають місце і регіональні особливості в кроках і стилях танцю. Одним з факторів подібних відмінностей було і є сусідство з іншими районами і країнами, а також окупацією свого часу кожного регіону різними народами [7, с. 152].

Придворні танці існували і в Візантії (Романії). Найбільше відомостей про це ми можемо отримати читаючи Книгу Церемоній Костянтина VII Македонянина Багрянородного. По-перше, представники циркових партій

здійснювали факеларію – танець з факелами в своїх фіалах в день народження імператора. Але танцювали і вищі чини імперії. Наприклад, так описується церемонія танців вищих чинів імперії на урочистому обіді в залі Юстиніана I Юстіна після прийому партій на Іподромі в день народження імператора або імператриці. У розпал імперії, придворне життя мало вигляд свого роду «балету», із точним церемоніями, прописаними для кожного випадку, щоб показати, що «імператорська влада може здійснюватися в гармонії і порядку» і «імперія могла таким чином, відображати рух Всесвіту, як це зробив Творець», за твердженнями імператора Костянтина VII Македонянина Багрянородного, який написав книгу Церемонії та описав у найменших деталях придворний церемоніал [2, с. 75.].

Побутові танці у Візантії (Романії) існували як домашні танці, які в сім'ях виконувалися на честь народженні дитини, повернення батька до домашнього вогнища, відвідуванні гостей. З особливим веселощами святкувалися весілля. Групи молодих дівчат і юнаків, прикрашених квітами, з'являлися серед бенкетуючих і спочатку у повільному темпі виконували граціозний танець, який поступово переходив у жвавий танець, що зображав красу ніжної пристрасті і любові. Побутові бенкетні танці, а також побутовий танець Візантії (Романії) пережили певну еволюцію під впливом еллінської естетики та ранньохристиянської ідеології, набуває ознак шляхетності й стриманості [3, с. 569].

Святкові танці у Візантії (Романії) супроводжувались музикою, співами і танцями супроводжувалося майже всяке святкування. Серед найбільш популярних свят можна виділити календи, русалії і брумалії. Календи походили від відповідного римського свята і в ранньовізантійський період святкувалися так само з 1 по 5 січня. Але зі збільшенням впливу християнства період святкування календ перемістився на різдвяні свята і став тривати 12 днів. У народі календи святкувалися традиційними переодяганнями в ніч на 1 січня. Найчастіше жінки переодягалися чоловіками, чоловіки – жінками. Одягалися всілякі маски і ряджені ходили по будинках і випрошували подарунки. В імператорському палаці основні святкування проходили в ніч на 2 січня, коли імператор запрошував 12 так званих

«друзів» – 8 вищих посадових осіб та по 2 представники від кожної циркової партії. Під час урочистого банкету влаштовувалися «готські танці»: чотири танцюристи, що представляють циркові партії, переодягнені «готами», в страшних масках, тримаючи в руках щити, за якими відбивали такт паличками, танцювали навколо імператорського столу. Одночасно танцюристи співали особливі пісні, що мали раніше ритуальний характер, але потім стали виконуватися на такий зіпсованої латині, що їх значення вже ніхто не розумів [5, с. 248].

Популярними танцями у Візантійській імперії були: Сіртос, Геранос, Іпорхіма, Піррікіос та Кордак. Сіртос – це збірна назва групи грецьких народних танців. Сіртос був одним із найпопулярніших танців періоду Візантійської імперії і є найбільш популярним танцем у всій Греції і дотепер. Він був дуже популярним на громадських заходах, весіллях і релігійних святах. Сіртос – це хоровод, що нагадує за своїм ритмом Каламатьянос, однак більш швидкий і жвавий. *Танець є прототипом Сіртакі.* Також відомий як «ханіотікос», оскільки походить із області Ханьї. Це рівний, спокійний і вражаючий танець, що виконується як чоловіками так і жінками, які тримаються за руки. Танцюючі дрібним «гострим» кроком рухаються по колу. Сіртос також виконується у лінії, коли танцюристи утворюють вигнуту лінію, тримаючись за руки, і рухаючись в праву сторону. Танцівник в правому кінці лінії є лідером. Це також може бути сольний виконавець, що виконує імпровізовані ефектні кругові вправні рухи у той час як інша частина лінії робить основний крок. Поки він робить це, наступний танцівник в лінії зупиняється і підтримує його за допомогою скрученої хустки, що зв'язує їхні руки, так що він має можливість повертатися, але не падати. Сіртос згадується як грецький традиційний танець вже у Стародавній Греції, і це слово походить від грецького дієслова «σῦρω», що означає «малювати, тягти». Зараз Сіртос також є одним з найулюбленіших народних танців на Кіпрі. Слово сіртос, крім того, було запозичена як сірто для деяких танців регіону Піренейських гір у Болгарії. Також слово сіртос використовується в турецькій музиці, тому що

османські султани насолоджувалися цією грецькою формою музики і складали пісні в такій формі [7, р. 84].

Піррікіос (давньогрецький: *πυρρίχιος* або *πυρρίχη*), або піррічний танець – танець чоловіків, що готуються до війни. Виконувався під супровід флейти у дуже швидкому темпі. Це був гімнастичний танець освітнього спрямування, який відіграв велику роль у вихованні мужності, патріотизму у молодих людей. Дослідники вважають, що назва «піррікіос» походить від слова «піра», що означає багаття, навколо якого нібито танцював Ахілл підчас похорону Патрокла. Складні рухи гімнастичного характеру в цьому танці мали на меті допомогти гармонійному розвитку людського тіла. «Фігури, рухи та маніпуляції зброєю в такт музики, під звуки флейти, були дуже різноманітні. Виконавці відтворювали військові дії та одноосібні бої, начебто у справжніх битвах» [9, с. 152].

Висновок.

Отже, Візантійський (Ромейський) танець, як і візантійське мистецтво загалом, є явищем феноменальним і безумовно унікальним.

Витоки візантійського танцю сягають ще часів Давньої Еллади й Риму. Увібравши у себе основні риси танців того періоду, візантійський танець гармонічно вписався у тогочасне життя. Із прийняттям християнства танець зазнав чимало трансформацій. Через вороже ставлення церкви і духовенства до танців та їх виконавців, танцювальне мистецтво Візантійської імперії (Ромейського царства) змушено було пристосовуватись до нового порядку. Разом із язичницькими рисами танці у Візантії об'єднали у собі і деякі християнські особливості. Саме завдяки своєрідному компромісу між язичництвом і християнством у візантійському танці він і отримав свою унікальність.

Танці того періоду були доволі різноманітними. Вони мали свої особливості у кожному куточку великої імперії. Залежно від території танці зазвичай поділялись на такі, «що волочаться» і танці «із підстрибуванням». Розрізняли швидкі і повільні танці. Танцюючі зазвичай утворювали коло, півколо або лінію. Більшість танців супроводжувалась піснями і плесканням. Танцюристи тримались за руки, клали руки один одному на плечі, або ж тримались за хустини. Танець

мав лідера, якій задавав темп і характер танцю. Також існувала чітка ієрархія у танці, зокрема між чоловіками та жінками. Жінки в лінії займали місце лише після чоловіків, або ж взагалі танцювали окремо.

Танці мали своє місце у різних сферах візантійського життя. Зокрема існували придворні, побутові, святкові танці. Були також і еротичні танці. Цікавим явищем була пантоміма, що найбільше поширення та популярність отримала у перший період існування імперії.

Найпопулярнішими танцями цього періоду були Сіртос, Геранос, Іпорхіма, Пірікіос та Кордак.

Література:

1. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. – М. : Московская патриархия, 1993. – 1372 с.
2. Константин Багрянородный О церемониях византийского двора. (отрывки) / Багрянородный Константин // Памятники византийской литературы IV – IX вв. / Отв. ред. Л. А. Фрейнберг. – Москва, 1968. – С. 75 – 78.
3. Культура Византии: IV – первая половина VII вв. / отв. ред. Удальцова З. В. – Москва: Наука, 1984. – 723с.
4. Κουκουλε Φ. Βυζαντινών βίος και πολιτισμός. / Φ. Κουκουλε – Τ. Β'-Ι. – Αθήναις, 1948. – 306 с.
5. Литаврин Г. Г. Как жили византийцы. / Г. Г. Литаврин. – Санкт-Петербург: Алетейя, 1997. – 256с.
6. Филиппов Б., Ястребицкая А. Европейский мир X-XV вв. Раздел IX. Византия. История и культура. / Б. Филиппов, А. Ястребицкая. – Москва, 1995. – 420с.
7. Худеков С.Н. История танцев / Худеков С.Н. – СПб.: Петербургская газета, 1913. – 309 с.: ил.; часть I.
8. Худеков С.Н. Всеобщая история танцев / Худеков С.Н. – М.: Эксмо, 2009. – 608 с.: ил.
9. Holden R., Vouras M. Greek folk Dances. / R. Holden, M. Vuoras. – New Jersey: Folcraft Trenton Press, 1965. – 128p.

10. Шариков Д. І. Мистецтвознавча дисципліна хореологія як феномен художньої культури. Історія хореографічної культури : монографія / Д. І. Шариков. – К. : Кафедра театрального мистецтва. Київський міжнародний університет, 2013. – Частина 2. – 204 с.

References:

1. *Biblija. Knigi Svjashhennogo Pisanija Vethogo i Novogo Zaveta.* – М.: Moskovskaja patriarhija, 1993. – 1372 s.
2. *Konstantin Bagrjanorodnyj O ceremonijah vizantijskogo dvora. (otryvki) / Bagrjanorodnyj Konstantin // Pamjatniki vizantijskoj literatury IV – IX vv. / Otv. red. L. A. Frejnberg.* – Moskva, 1968. – S. 75 – 78.
3. *Kul'tura Vizantii: IV – pervaja polovina VII vv. / otv. red. Udal'cova Z. V.* – Moskva: Nauka, 1984. – 723s.
4. *Κουκουλε F. Βυζαντινων βιος και πολιτισμος. / F. Κουκουλε – Τ. Β'-Ι. – Αθηναις, 1948. – 306 s.*
5. *Litavrin G. G. Kak zhili vizantijcy. / G. G. Litavrin.* – Sankt-Peterburg: Aletejja, 1997. – 256s.
6. *Filippov B., Jastrebigkaja A. Evropejskij mir H-HV vv. Razdel IH. Vizantija. Istorija i kul'tura. / B. Filippov, A. Jastrebigkaja.* – Moskva, 1995. – 420с.
7. *Hudekov S.N. Istorija tancev / Hudekov S.N.* – SPb. : Peterburgskaja gazeta, 1913. – 309 s.: il.; chast' I.
8. *Hudekov S.N. Vseobshhaja istorija tancev / Hudekov S.N.* – М.: Jeksmo, 2009. – 608 s.: il.
9. *Holden R., Vouras M. Greek folk Dances. / R. Holden, M. Vuoras.* – New Jersey: Folcraft Trenton Press, 1965. – 128r.
10. *Sharikov D. I. Mistectvoznavcha disciplina horeologija jak fenomen hudozhn'oï kul'turi. Istorija horeografichnoï kul'turi : monografija / D. I. Sharikov.* – К.: Kafedra teatral'nogo mistectva. Kiïvs'kij mizhnarodnij universitet, 2013. – Chastina 2. – 204 s.